

محمد علی ایازی - محمد مرادی

دانش اطلاع‌رسانی، از جمله دستاوردهای عظیم علمی و دارای جایگاهی بس تعیین‌کننده در رشد و توسعه علوم است. رشد و تحولات علمی در جوامع پیشرفته، مرهون سامانمند کردن اطلاعات، دقیق کردن آنها و عرضه مناسب و بجا برای محققان و متفکران است. غفلت از این مهم، خسارتهای جبران‌ناپذیری را به بار می‌آورد که به سادگی قابل‌ترمیم نیست. در جهان ارتباطات، بُردِ با آن کسان و یا جوامعی است که زودتر به اطلاعات دقیق و مورد نیاز دسترسی پیدا می‌کنند و از آن، به درستی استفاده لازم را می‌برند. استفاده از چنین دستاورد علمی در عرصه‌های علوم انسانی، بخصوص علوم و معارف قرآن کریم، کمک شایانی برای نشر آن معارف خواهد کرد. پر کردن خلأ اطلاعاتی در زمینه علوم و معارف قرآن، از واجبات علمی است. بر تمامی کسانی که دل در گرو قرآن کریم و پیامهای آسمانی آن دارند و آن را راهگشایی یگانه برای تعیین جایگاه انسان، حرکت در عالم آفرینش و نحوه راهبرد همه انسانها به مقصدی که باید به آن سوی رهسپار شوند یک وظیفه قطعی است. انسانهای تشنه معارف الهی در انتظار دریافت علوم و مقایسه‌آنانند. پژوهشگران و محققان معارف دینی در انتظار در دست داشتن تمامی اطلاعات مربوط به قرآن کریمند، تا از آنها بهره‌گیرند و کارهای انجام‌نشده را با توجه به آنها، انجام دهند و نواقص را تکمیل کنند، تا جهان شاهد، اطلاعاتی بی‌کم و کاست در زمینه آخرین پیام الهی باشد.

بانک اطلاعات علوم و معارف قرآن کریم، دربرگیرنده همه علوم و معارف مربوط به

قرآن کریم، اعم از معارف بیرونی و درونی آن است. چنین مجموعه ای می تواند مقدمه ای برای تدوین دایرة المعارفی جامع از معارف و علوم قرآن باشد. با این تفاوت که در بانک اطلاعات، کلیه مواد اطلاعاتی به صورت محدود و نمایه ای است و پژوهشگر می تواند به هر نوع اطلاعاتی که در اسناد و کتب موجود است، از طریق برنامه دسترسی پیدا کند و در دایرة المعارف، اطلاعات وجود پیدا کرده و توسط نویسندگان و پدیدآورندگان در چارچوب دایرة المعارف به نگارش درآمده است.

فراخوان به همایش

جمع آوری اطلاعات وسیع و پراکنده در بلاد اسلامی و مجامع علمی و رسیدگی به صحت و سقم آنها نیاز به موسسه ای تحقیقاتی با پژوهشگرانی زبده، زبردست، متخصص و صاحب نظر دارد. از طرفی ایجاد چنین مؤسسه ای، تخصیص بودجه ای درخور و کلان و امکاناتی وسیع را می طلبد. به نظر می رسد از آن جا که تأسیس چنین مؤسسه و جمع آن چنان نیروهای، عملاً، مشکلاتی در پی دارد، بدین جهت، باید کلیه دست اندرکاران پژوهشهای قرآنی و موسسات و مراکز علمی، که در زمینه علوم قرآن به تحقیق اشتغال دارند، در یک گردهمایی در این زمینه به بحث و تبادل نظر بنشینند و چند و چون قضیه را کاملاً روشن کنند و کارها را بر حسب مشغله های فکری و علمی خود تقسیم کنند، تا به این وسیله هم مشکل امکانات و بودجه تا حدودی حل شود، و هم همه پژوهشگران قرآنی به ایفای نقش بپردازند. در این همایش، علاوه به بررسی همه جانبه درباره موضوعات قابل بحث و پی گیری، لازم است درباره سازمان کار نیز بحث گردد و تصمیمات لازم اتخاذ شود، تا در حین کار مشکلات احتمالی، نتوانند آسیبی بر پروژه وارد سازند.

اطلاعات و تجربیات گواهی می دهد که به دلیل گستردگی حجم این پروژه علمی و نیاز وسیع به امکانات لازم و گردآوری اطلاعات از تمامی کشورهایایی که احتمالاً در آنها اطلاعاتی در زمینه قرآن کریم وجود دارد، این همایش از سوی وزارت ارشاد اسلامی برگزار شود و این وزارتخانه، که متولی امور فرهنگی است، پی گیر این جریان عظیم فرهنگی باشد تا به سرانجامی برسد.

ابعاد طرح

فایلهای لازم برای ایجاد بانک اطلاعات علوم و معارف قرآن کریم عبارت است از:

۱. متن آیات قرآن بر اساس صحیح ترین نسخه.
۲. معجم الفاظ و حروف با تعیین حجم الفاظ عربی و الفاظ وارده و آمار الفاظ و حروف و دارای اعراب دقیق.
۳. متن چند ترجمه از زبانهای زنده دنیا.
۴. لیست تمامی ترجمه های موجود به زبانهای مختلف و ارزیابی اجمالی آنها.
۵. اطلاعات محتوایی قرآن با فیش برداری و موضوع نگاری دقیق از سرتاسر آن.
به این صورت که آیات قرآن، از ابتدا تا انتها، با توجه به ساختار ادبی جملات، شأن نزولهای معتبر، موقعیت آیات، از جهت مدنی و مکی بودن، روایات تفسیری و جایگاه آیات از جهت آیات سابق و لاحق، به صورت دقیق فیش برداری شود.
این تلاش علمی، باعث خواهد شد مجموعه اطلاعات محتوایی قرآن به دهها هزار فیش و موضوع بالغ گردد.
۶. لغتنامه معتبری از لغات قرآن.
۷. کلیه روایات تفسیری، تمامی روایات فرقه های اسلامی، با تعیین قوت و ضعف آنها و یا تنها روایات معتبر.
۸. لیست تفاسیر قرآن، اعم از دوره ای و یا تک نگاری، با تعیین تاریخ نگارش، سبک تفسیری و طبقه بندی آنها.
۹. اطلاعات کلیه تفاسیر، به صورت نمایه سازی شده. لازم است به این نکته توجه شود بسیاری از اطلاعات تفسیرها تکراری است و باید برای ملال آور نبودن اطلاعات تکراری، سیاستی اتخاذ گردد که آن دسته از اطلاعات جمع آوری شود که مفید باشد و احیاناً موارد دیگر آدرس داده شود.
۱۰. متن چند تفسیر معتبر از فرقه های مختلف.
۱۱. بیوگرافی تمامی مفسران و طبقه بندی آنها.
۱۲. کتابشناسی توصیفی قرآن.
۱۳. نمایه های کلیه کتب قرآنی.
۱۴. مقالات قرآنی در مجلات و نمایه های آنها.
۱۵. لیست تمامی کتابخانه های تخصصی قرآن و مراکز پژوهشی در سراسر جهان.
۱۶. مجلات تخصصی قرآن.
۱۷. رساله ها و پایان نامه هایی که در مراکز آموزش عالی به نگارش درآمده و نمایه آنها.

۱۸. کلیه قرآن پژوهان، اعم از معاصر و اسلاف، با گرایشهای کلامی و روش نگارش آنها.
۱۹. تاریخ و علوم قرآن.
۲۰. محققان تاریخ و علوم قرآن.
۲۱. قراءات قرآن و قاریان مشهور.
۲۲. تعیین وضعیت علوم تخصصی قرآن.
- علوم تخصصی که در معارف قرآن طرح شده اند. مثل: کلام، فقه، جامعه شناسی، روان شناسی، اقتصاد، حقوق و... لازم است تعیین حدود گردد تا هر پژوهشگری بتواند در صورت نیاز، با جست و جو در برنامه، کلیات اطلاعات مربوط به آن را دریافت کند. به عنوان نمونه اگر کسی بخواهد کلیه مباحث مربوط به حقوق را از بانک اطلاعات دریافت کند، لازم نباشد تمامی واژه های آن علم را به کامپیوتر بدهد و اطلاعات را دریافت بدارد، بلکه واژه علم حقوق برای منظور یاد شده کافی باشد، تا هر آنچه را که زیر مجموعه آن است به دست آورد.
- اطلاعات مربوط به یک علم تخصصی ممکن است با علم دیگری مختلط و درهم باشد، با این وصف لازم است فایل مشخصی داشته باشد و همان واژه ها و اطلاعات در علوم نیز با معنای دیگر، قابل جست و جو باشد، تا محقق با دریافت و مقایسه بین آنها اطلاعات خویش را دقیق سازد.
- گفتنی است، سخن از علوم تخصصی گفتن لزوماً به معنای این نیست که قرآن کریم، درباره یک اصطلاح علمی و یا علم تخصصی، بحث کرده و در صدد تبیین ابعاد آن است، بلکه به این معناست که الفاظ و واژگان استعمال شده در قرآن، می تواند با علم خاصی مرتبط باشند و همین، برای تدارک دیدن فایل های تخصصی کافی است.
۲۳. دیدگاههای مستشرقان و دانشمندان غیر اسلامی درباره معارف و علوم قرآن.
۲۴. اطلاعات کتب آسمانی که احیاناً به آیتانی از قرآن کریم مربوط است و یا قابل مقایسه است.
۲۵. پروژه های قرآنی کلان در حال تحقیق که در مراکز قرآن پژوهی در حال تحقیق است. مواد یادشده و مباحثی که ممکن است نظر صاحب نظران دیگری را به خود جلب کند و در قلمرو مباحث قرآنی جای می گیرد، لازم است در این بانک اطلاعات جای بگیرند.

ذخیره سازی اطلاعات، از مشکلات جدی است که در فرا راه اطلاع رسانی است و بی توجهی و یا کم توجهی به آن، ممکن است ضایعات و خسارت‌های سنگینی را به بار آورد. از این روی لازم است، قبل از پرداختن به آن، به چند نکته توجه شود.

الف . تعیین جایگاه دقیق کلمات

برای تعیین جایگاه دقیق واژگان، لازم است به چند اصل توجه شود.

۱. کلید واژگان در ذخیره سازی و نیز بازیابی اطلاعات نقش اساسی دارد. از این رو، در ابتدای کار، باید تمامی واژگان و اصطلاحات یک علم فراهم آید و عناوین اصلی و زیر مجموعه آنها مشخص شود. به عنوان نمونه، برای این که واژگان مشابه در بازیابی، به هم مخلوط نشود و جایگاه خود را داشته باشند، بایسته است جانشین مناسبی برای هر کدام تعیین شود. مثلاً واژه‌های شهدا (گواهان در قیامت)، شهدا (شهیدان راه خدا) و شهدا (گواهان) اگر تعیین وضعیت نشوند، همه این کلمات، سرت شده و در یکجا گرد می‌آیند و در نتیجه اطلاعات به هم مخلوط شده و پژوهشگر را به بیراهه خواهد برد و کم نیستند واژه‌هایی از این قبیل.

پیشنهاد می‌شود برای این که مباحث به صورت دقیق و جهت دهنده درآیند، از نمایه‌های ترکیبی استفاده شود.

۲. تعیین واژگان مترادف و شبه مترادف

کلمات زیادی در بین واژگان وجود دارند که یک و یا چند مترادف دارند. با تعیین کلید واژه اصلی، باید تمامی مترادفها مشخص شده و به برنامه داده شود، تا پژوهشگر در صورت عدم آشنایی با کلید واژه انتخابی برنامه، از هر واژه‌ای، که در کتابها به کار رفته و شناخته شده است وارد برنامه شده و به اطلاعات دلخواه دست یابد. لازم است به این مهم توجه شود که کلماتی نیز وجود دارند که احتمال دارد در بدو امر، مترادف به نظر برسند، در حالی که واقعاً چنین نیستند و هر کدام دارای معنایی خاص بوده و کاربرد ویژه‌ای دارد. به عنوان نمونه سه واژه آشتی، صلح و اصلاح ذات البین که در محاورات، به کار می‌روند. اولی اصولاً در اختلافات جزئی، مثل اختلافات خانوادگی به کار می‌رود و دومی در منازعات بزرگ و سوّمی اعم است و در عین حال دخالت شخص و گروه ثالثی را می‌طلبد تا آشتی و صلح را ایجاد کنند. بنابراین، استعمال این سه در یک واژه چندان پسندیده نیست. البته ممکن است با اندکی مسامحه واژه آشتی را به صلح ارجاع بدسیم، اما اصلاح ذات البین از

زیر مجموعه اصلاح است و مرتبط با صلح.

۳. تعیین مباحث ارتباطی

برای این که از تکرار مباحث پرهیز گردد و نیز پژوهشگر بتواند مباحث مربوط را به راحتی به دست آورد و به موضوع مورد تحقیق، همه جانبه و با همه ابعاد، دست یابد، موضوعاتی که از جهت محتوایی به هم مربوطند، با ایجاد قابلیت در برنامه سیستم ارتباط و اژگان مربوط، مباحث تکمیلی را عرضه کند. به عنوان نمونه مباحث آخرت، قیامت و معاد از جمله مباحثی اند که ارتباط تنگاتنگی با هم دارند و عدم ارتباط آنها، مباحث معاد شناسی را تکمیل نخواهد کرد و نیز دو بحث یهود و بنی اسرائیل و اهل کتاب و اقلیتهای مذهبی.

ب. آماده سازی اطلاعات

پس از فراهم آوردن مقدمات لازم جهت پردازش و ذخیره سازی اطلاعات، لازم است نیروهای پژوهشگر برای این مهم، در دو بخش آموزش داده شوند: در بخش نمایه سازی و در بخش استخراج مطالب و موضوعات از متون. برای این که استخراج موضوع از متون و اسناد به درستی و دقت لازم انجام گیرد. ضروری است که در ابتدا مشخص شود چه نوع اطلاعاتی، از لابه لای متون و کتب استخراج شود و دیدگاههای دانشمندان و صاحب نظران تا چه حدی مورد نیاز است. آن گاه که موضوع برداری انجام می گیرد، گروهی تعیین شود تا از دو جهت، کاملاً برداشتها را کنترل کنند:

۱. از جهت تطبیق و عدم تطبیق موضوع برداشتی با متن و صحت و یا عدم صحت آدرسهای داده شده.

۲. کنترل از جهت درستی و نادرستی نمایه های انتخابی و تطبیق و عدم تطبیق آن با اصطلاحات برگزیده.

قابلیتهای مورد نیاز

بانک اطلاعات علوم و معارف قرآن کریم، برای این که بتواند نقش خویش را به خوبی ایفا کند، باید دارای قابلیتهای زیر باشد:

۱. به چند زبان زنده دنیا (حداقل سه زبان فارسی، عربی، انگلیسی).
۲. توانایی اتصال به سیستمهای اطلاع رسانی موجود در مراکز اطلاع رسانی ایران و جهان.

۳. قابلیت اصلاح و افزایش اطلاعات.

۴. توانایی بر ارائه اطلاعات به صورت الفبایی و به صورت انتخابی.

بازیابی

بازیابی دقیق و بجای اطلاعات، از میان انبوه اطلاعات فراهم آمده، از شاخصهای اساسی در ارزیابی و علامت توانایی بالای برنامه است. از این رو، لازم است چند مشخصه زیربنایی در بازیابی بانک اطلاعات مورد توجه صاحب نظران و برنامه ریزان قرار گیرد.

۱. علاوه بر سُرَت اطلاعات به صورت الفبایی در کلید واژه های اصلی، برنامه باید توانمند بر اطلاعات زیر مجموعه هر کدام از کلید واژه ها باشد. به عبارت دیگر، برنامه، شاخصه الفبایی موضوعی را داشته باشد.

۲. کلید واژه انتخابی، علاوه بر این که پژوهشگر را به الفاظ مورد نظر رهنمون می سازد، وضعیت واژه را از جهت عربی و مستعرب و وارد بودن تعیین کند، لغت و اشتقاق آن را عرضه بدارد. مباحث تفسیری کلید واژه انتخابی را با سبکها و گرایشهای مختلف تفسیری عرضه کند، کتابهای نوشته شده درباره موضوع انتخابی را معرفی کند و نیز مطالب مندرج در کتابهای پراکنده در آن موضوع را مشخص کند.

به عنوان نمونه به کلید واژه نماز توجه کنید. وقتی اطلاعات مربوط به این واژه خواسته می شود، در بدو امر، واژه «نماز» است که باید برنامه لغت آن و معنای لغت و اشتقاق آن آیات و برداشتهای قرآنی، نظرات مفسران و نیز مطالب پراکنده در لابه لای کتابهای اختصاص یافته به آن واژه و یا کتابهایی را که بحثی در زمینه آن کرده اند و همزمان زبانهای دیگری را که در برنامه موجود است و نیز مباحث مربوط و از جهت این که جنبه فقهی دارد دیدگاه فقها و صاحب نظران (در محدوده مباحث قرآن) را ارائه بدهد.

۳. مفسران، قرآن پژوهان و صاحب نظران در علوم قرآن و طبقات آنها مشخص شوند و علاوه بر این که از جهت موضوعات داده شده به آنها پرداخته می شود، باید از این سوی نیز، توانایی لازم را در ارائه دیدگاههای آنان داشته باشد.

البته مباحث دیگری در کم و کیف دائرة المعارف و برنامه وجود دارد و تجربه هایی در این زمینه اندوخته شده است که در صورت جدی شدن طرح و در نشستهای تخصصی آنها قابل طرح و بررسی است. امید است طرح این پژوهش بزرگ و حیاتی زمینه ای باشد برای جلب توجه و عملی شدن آن.